

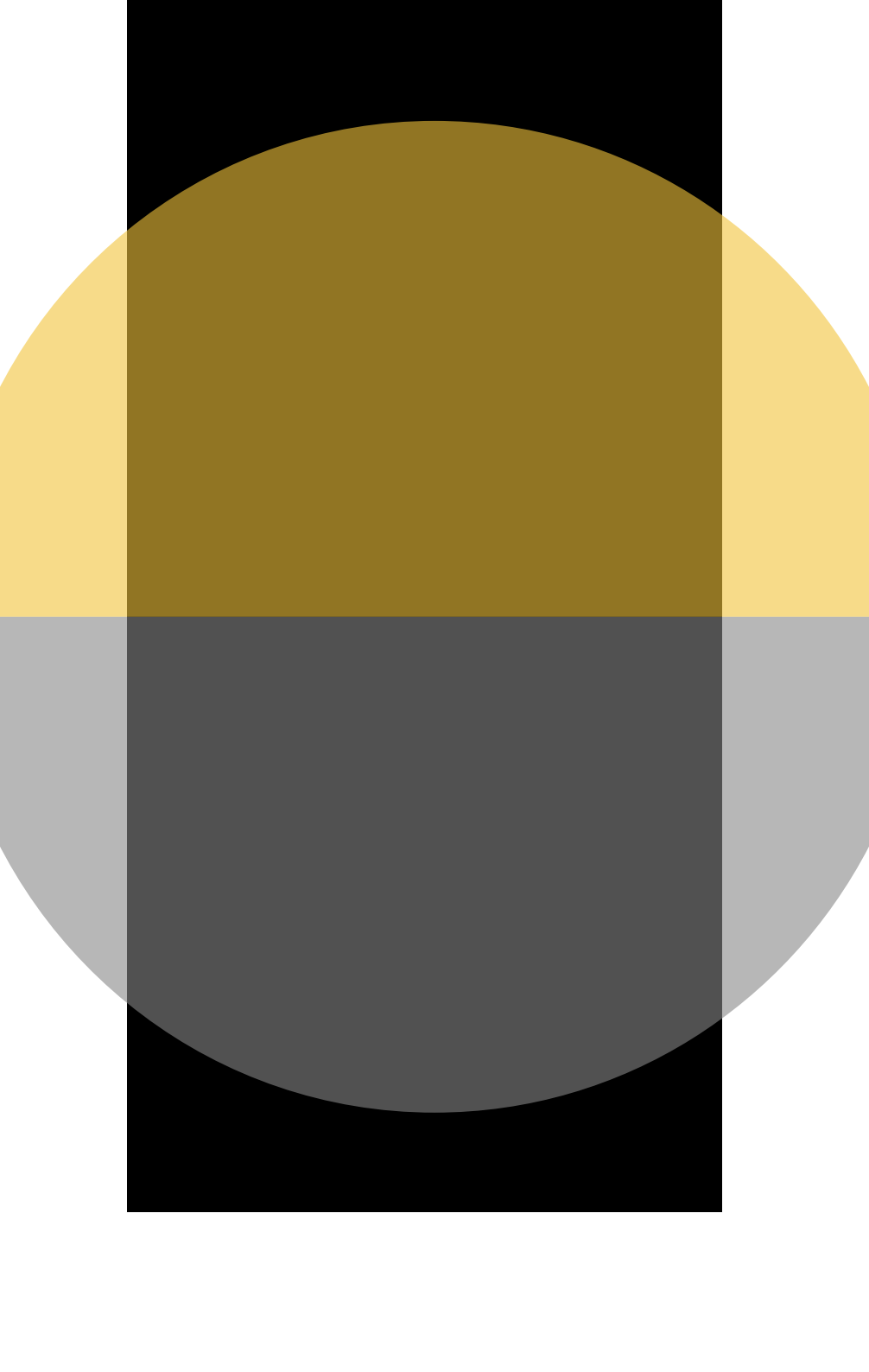

Anna Mayrová

Bídníci

Proč společnost pohrdá
nezaměstnanými,
ale přesto je potřebuje

Host

Anna
Mayrová

Bídníci

Proč společnost
pohrdá nezaměstnanými,
ale přesto je potřebuje

Přeložila
Zuzana Schwarzová

Brno
2022

Die Elenden

Copyright © 2020 Hanser Berlin im Carl
Hanser Verlag GmbH & Co. KG, München

Foreword © Saša Uhlová, 2022

Cover photo © ČTK / Hájek Ondřej, 2022

Translation © Zuzana Schwarzová, 2022

Czech edition © Host – vydavatelství, s. r. o., 2022
(elektronické vydání)

Překlad této knihy podpořil Goethe-Institut
The translation of this work was supported
by a grant from the Goethe-Institut

ISBN 978-80-275-1296-6 (PDF)

ISBN 978-80-275-1297-3 (ePUB)

ISBN 978-80-275-1298-0 (MobiPocket)

Mé rodině

Obsah

Předmluva (Saša Uhlová)

11

Předpokládejme...

19

Změna reality

Proč je osud nezaměstnaných důležitý
pro všechny

25

Work work work work work work

Proč nás nezaměstnaní musejí děsit

47

Cizincem ve světě

Proč se bojíme nezaměstnaných

69

Není to opravdová laskavost

Proč chudým ve skutečnosti nepomáháme
95

Nikdy nemůžete být někdo jiný

Proč vzestup není dokladem spravedlivé
společnosti
123

„Bereme teď spoustě lidí hodně peněz“

Jak vznikal Hartz IV
147

Pochybnosti plodí hněv, hněv plodí vize

Jak by to šlo lépe
181

Poděkování

211

Poznámky

213

Předmluva

Saša Uhlová

„A co je to vlastně za lidi? Jak žijí, zajímá je něco? Co vlastně v životě dělají?“ zeptala se mě ještě před debatou štitivě jedna paní na večírku pro bohaté sponzory bohubilých aktivit, kam jsem přišla vyprávět o životě chudých. Kromě zřetelného odporu v hlase jsem cítila ještě něco: hrdost tazatelky na to, že se vůbec o takové lidi zajímá. Pamatuju si, jak jsem odběhla na záchod a tam se rozplakala. V tu chvíli jsem si myslela, že o tématu, které jsem přišla prezentovat před těmito lidmi, nedokážu mluvit. A tím tématem byla pracující chudoba. Ti, o jejichž situaci jsme měli mluvit, byli zaměstnání, jejich jediný hřích byl, že vydělávali málo. V lokálním kontextu jsou ale také neúspěšní – málo se snažili.

Kniha německé novinářky Anny Mayrové pojednává o těch, kteří jsou ve společenské hierarchii ještě níže než chudí pracující, protože nesplňují

základní kritérium, jímž si v naší společnosti do-
dáváme hodnotu. Nepracují. Autorka sama pochází
z rodiny, ve které byli rodiče dlouhodobě nezaměst-
naní, a ze čtvrti, kde se v podobné situaci nachá-
zeli i sousedé. Jakkoliv sama v životě dosáhla toho,
čeho chtěla – stala se novinářkou –, zůstala citlivá
k tomu, jak systém a společnost s nezaměstnanými
nakládají. Všimá si, jak nezaměstnaní slouží jako
personifikovaná absence smyslu. Jsou totiž opa-
kem toho, co považujeme za „normální“. Podle
Mayrové přitom kapitalismus nezaměstnané potře-
buje. Kdyby byla plná zaměstnanost, existoval by
i tlak na vyšší mzdy a lepší pracovní podmínky. Ne-
zaměstnaní vytvářejí pro zaměstnavatele mnohem
širší manévrovací prostor. Ale kapitalismus je po-
třebuje i jako zdroj k vytváření své ideologie. Ne-
zaměstnaný potvrzuje smysl práce. „Tím, že identi-
fikujeme osobu, která žije špatně, víme, že žijeme
správně – díky tomu, že pracujeme.“ A strach, že
by se z nás mohli také stát nezaměstnaní, nás na
jedné straně vede k akceptování i velmi špatných
pracovních podmínek a na straně druhé ke ztrátě
empatie s lidmi, kteří práci nemají. Ve společnosti,
kde je ztráta zaměstnání vnímána jako ta nejhorší
noční můra, je mnohem snazší nezaměstnanými
pohrdat a nemyslet na ně jako na lidské bytosti,
vytěšňovat je.

Bídníci předbíhají českou debatu s takovým
náskokem, že se jejich publikace zhodnotí možná
až časem. Ne snad proto, že by v Česku nebyli dlou-
hodobě nezaměstnaní, že by zde nezaměstnaní ne-
měli podobné problémy jako na Západě nebo že
by snad neupadali do podobné letargie a netrpěli

po materiální, zdravotní i psychické stránce. Problém tuzemské debaty o chudobě, třídních i regionálních propastech, nerovnoměrném rozložení nejen bohatství, ale i možností a příležitostí je totiž v počátcích. Obtížně v sobě hledáme citlivost a empatii k lidem, kteří pracují a jsou chudí. Co teprve, když do práce nechodí? Dnes už sice značná část české kulturní elity slyšela o ekonomickém, sociálním, kulturním a symbolickém kapitálu, postupně se do společenského povědomí dostává obraz rozdílných šancí, ale individualistický narativ devadesátých a nultých let je pořád ještě velmi silný. A proto i přes všechny akademické i novinářské počiny poslední doby, které si vytkly za cíl referovat o sociální determinaci, v podvědomí mnoha dobře zajištěných a úspěšných lidí přetrvává přesvědčení o tom, že neúspěšní se jen málo snažili. Z čehož pak přirozeně vyplývá, že oni sami se snažili dost a svou dobrou situaci i slušný příjem si plně zasloužili.

Do českého kontextu přináší kniha také velmi důležitý poznatek týkající se kontroly nezaměstnaných. Celá propaganda okolo zneužívání sociálních dávek, kterou je český veřejný prostor zaplevelený už víc než deset let a která navazuje na podobné způsoby uvažování v západní Evropě, stojí na předpokladu, že lidé bez práce jsou líní a chtějí žít pohodlně na úkor ostatních. A to bez ohledu na míru nezaměstnanosti a strukturální problémy v té dané době a zemi. Rozdíl mezi německým sociálním systémem a tím českým spočívá v tom, že v tom německém se ze sociálních dávek dá, i když velmi nuzně, žít. V českém sociálním systému je životní a existenční minimum nastaveno tak nízko a doplňující

dávky, jako je příspěvek na bydlení, jsou natolik špatně dosažitelné a také malé, že čeští nezaměstnaní musejí velmi často kombinovat pobírání sociálních dávek s prací načerno. Na první pohled by se mohlo zdát, že jim tato nutnost dodává jistou výhodu v podobě tolik omílaných pracovních návyků, ale opak je pravdou. Předně je to práce nejistá a nestálá, výdělky jsou tedy jen občasné. Člověk, který pracuje načerno, je mnohem víc vystaven velmi špatným pracovním podmínkám, pracuje tedy často mnoho hodin, daleko za hranicí únosnosti, a častěji také kvůli takové práci onemocní. Dále je placen mnohdy pod minimální mzdou, protože vše se odehrává mimo zákon, a takový člověk je ve špatné vyjednávací situaci, neboť zoufale potřebuje každou korunu, třeba i proto, aby zaplatil úplně základní životní potřeby, jako je nájem a energie. Člověk pracující načerno se také často stává obětí podvodníků, kteří jeho situace využijí a za práci mu nezaplatí vůbec. A represivní systém je více zaměřený na lidi pracující načerno než na ty, kdo je zaměstnávají. Odejít z takové situace na normální trh práce je ještě mnohem složitější, než kdyby mohl nezaměstnaný věnovat čas práci nebo skutečně užitečné rekvalifikaci.

Co je naopak pro českou i západní debatu společné, je přiškrcování sociálního systému, řeči o co největší adresnosti a o potřebě lidi motivovat, aby si našli práci. V knize dobře popsany podíl německé sociální demokracie na vývoji debaty o nezaměstnanosti, ale i snižování daní a následně i na úpravě sociálního systému v neprospěch nezaměstnaných ukazuje, že v Česku jsme v nějakém ohledu kopírovali západní trendy, byť jsme

vycházeli z jiných pozic a nacházeli se ve zcela jiné situaci. Mzdy byly před deseti lety v Česku tak nízké, že se o tom v zajištěnější části společnosti dlouho ani nevedla debata, neboť život za osm tisíc korun měsíčně byl zcela mimo imaginaci většiny z nás. Společný pro tuzemskou i západní debatu je konsenzus, že lidé, kteří nepracují, jsou nějak méně hodnotní. A že pobírání sociálních dávek je opovržením hodné. Autorka upozorňuje, že třeba ve Francii víc než polovina lidí, kteří mají nárok na nějaké dávky, tohoto nároku nevyužívá. V Česku souhrnná data nemáme, ale víme například, že příspěvek na bydlení nepobírá ani 70 procent potřebných. Důvody jsou celkem prosté, první je symbolický: pobírání dávek je stigmatizováno dlouhodobým očerňováním jejich příjemců. V každé volební kampani se téma zneužívání dávek znova objevuje a některé politické strany je mají v repertoáru konstantně, v podstatě si na tom vytvořily svou ideologii. To znamená, že jít na úřad pro dávku, na kterou mám nárok, zároveň znamená přihlásit se do skupiny lidí, jíž většina společnosti pohrdá. To je pro mnohé lidi nepřekonatelná bariéra. Mezi oběti strachu patří mezi „lůzu“ spadají i ti, kdo ani nevědí, že na dávky mají nárok. Jejich pobírání je něco tak strašného, že se tím člověk vyřazuje ze společnosti, a proto si ani nezjistí, že by je mohl brát. Druhý důvod je praktický: systém je tak složitý a nepružný, že získat dávku na bydlení je pro mnohé nepřekonatelné martyrium. Jeden z paradoxů je, že abyste ji získali, nesmíte na nájmu dlužit ani korunu.

Jakkoliv je německý sociální systém o něco lepší než ten český, i on má svá velká úskalí. Jedno z nich trefně popisuje opakovaně i autorka, která

dokládá, jak není politická vůle systém od základů změnit, ale spíše jen udržovat. „Chudobu snižovat“, nikoliv „potírat“. K tomu patří i předpoklad, že děti nezaměstnaných budou opět nezaměstnané, nebo budou každopádně mít nízké vzdělání. Kolik ran může utržit od společnosti dítě z rodiny dlouhodobě nezaměstnaných, ukazuje i historka, kdy autorka dostala v šestnácti svůj první vlastní dopis od úřadu práce. „Měla jsem laskavě přijít na pohovor, kde jsme se měli radit o mém budoucím učňovském oboru. Jestli se nedostavím, seškrtají mi dávky. ‚Normální‘ děti podobné dopisy samozřejmě nedostávají. Automaticky se u nich předpokládá, že školu zakončí maturitou,“ líčí novinářka, která už od čtrnácti věděla, jaké by chtěla mít povolání, a chystala se studovat vysokou školu.

Autorka je svým způsobem cizinkou v prostředí, ze kterého vyšla. V jednu chvíli popisuje své pocity, když přijede k rodičům domů, jak jsou jí třeba cizí jejich stravovací návyky a jak jí byt připadá zatuchlý. Reflektuje sice, že se jedná o její pocity, a pořád zůstává k rodičům maximálně respektující, přece jen je ale jasné, že už žije jinde a jinak. Jenže přes veškeré vzdělání, úspěch, vztahy a svou práci zůstává cizinkou i ve světě, do něhož se probojovala. Bolestně se jí dotýkají necitlivé poznámky, paternalismus vůči lidem v nouzi a pohrdání chudými, se kterými se přirozeně setkává ve svém současném světě, a to včetně redakcí novin, jež by měly být v tomto ohledu osvícenější. Toto nepochopení vytváří bariéru mezi ní a jejími kolegy a brání tomu, aby se někde cítila úplně v bezpečí doma. Zkušenost to musí být trýznivá, ale autorka ji proměnila

tím nejlepším způsobem. Kromě analýzy sociálního systému a nástinu toho, jak se veřejný diskurz o chudých lidech vyvíjel, přinesla důležitou zprávu, jak se západní společnost staví a chová k chudým a nezaměstnaným. Kniha sice není autobiografickým vyprávěním, ve kterém by autorka sáhodlouze popisovala své dětství a dospívání v rodině nezaměstnaných a vytvářela závěry na základě svého příběhu, ale obsahuje i její vlastní vzpomínky. A právě ony krátké vstupy autorčiny vlastní zkušenosti jsou to, co knize dává sílu a podporuje i analýzu a úvahy o sociálně ne-spravedlivé společnosti.

Podobná změna přístupu vyžaduje podle autorky opuštění předpokladu, že nezaměstnaní jsou podvodníci, kteří chtějí nějak obelstít stát a flákat se na úkor ostatních. Vyvrací mýtus o zneužívání dávek, což podkládá i studiemi. Ty ostatně i v Česku ukazují, že zneužívání dávek je zcela marginální problém. Jistě, najdou se lidé, kteří podvádějí, ovšem zdaleka nikoliv jen mezi chudými a nezaměstnanými a obvykle kvůli nim neměníme pravidla fungování celé společnosti. Neustálý implicitní předpoklad, že lidé bez práce chtějí podvádět, pro ně vytváří natolik nedůstojné podmínky, že se ze své situace mohou jen těžko vymanit. Důvody, proč se nezaměstnanými stanou, mohou být velmi rozdílné a velmi často je neměli šanci ovlivnit. Nezaměstnaní jsou navíc značně různorodá skupina, která z definice nemůže mít vlastní popkulturu, a nemohou tak být na příslušnost ke skupině hrdí. Chtějí se totiž ze své situace dostat a nezaměstnanými nebýt.

K tomu přispívá právě pohrdání, kterého se jim dostává, ale i to, že nemají ve veřejném prostoru

vůbec žádný hlas. Německá, stejně jako česká společnost vede debatu o nezaměstnaných bez lidí, jichž se přímo týká. Pokud si někoho média pozvou, aby o nezaměstnanosti mluvil, bývají to experti na dané téma, výjimečně pak bývalí nezaměstnaní, kteří se ovšem ze své situace vymanili a dosáhli úspěchu. K tomu Anna Mayrová dodává: „To, že jsem se ‚vypracovala‘ (příčemž se mi tohle slovo příčí), mi dává kritický odstup, bez nějž byste mě jako čtenáři a čtenářky nebrali vážně. Nezaměstnaná by nad systémem jen naříkala – člověk, který se vypracoval, smí naopak analyzovat. Nikoho neděsí, patřičně se obléká a mluví spisovně. Je ‚vyloučený‘ přesně natolik, kolik je únosné, totiž vůbec.“ Doufejme tedy, že už nastal čas, aby v české společnosti rezonovala zpráva ze světa nezaměstnaných, která je pro pochopení problémů naší společnosti zcela zásadní.

Předpokládejme...

...že se nemůžete pochlubit příjmem, který by stál za řeč. Nemáte tedy dost peněz, abyste mohli žít z toho, že se vám množí samy od sebe. Nevlastníte ani žádný majetek, který byste v nejhorsím případě mohli prodat. Něčím jste se vyučili a teď se žijíte v oboru. Neberete zrovna moc, medián čistého příjmu se v Německu v roce 2010 pohyboval kolem necelých 1300 eur – ale jednou ročně jezdíte na dovolenou. Možná chováte zvíře, které máte rádi. Pak onemocníte, v nemocnici strávíte celou věčnost. Šéf vás poprosí, abyste dali výpověď. Vždy jste spolu dobře vycházeli a teď vám slíbí, že se můžete vrátit, až vám bude líp. Nebo onemocní vaši rodiče a vy se o ně staráte. Nebo se vám nečekaně narodí dítě a máte ho moc rádi, a proto ho nemůžete nechávat osm hodin denně ležet někde samotné. Nebo se do někoho zamilujete, on vás jen vodí za nos a nakonec odejde s vaším autem a vám zbude jen plod,

který vám zasadil do těla. Nebo vás opustí žena, vy začnete mít deprese, s ženou odejdou přátelé a děti a už nemáte nikoho, kdo by vás přišel obejmout. Nebo vypukne pandemie a vaše firma musí vyhodit pár lidí, aby ušetřila peníze, o něž přišla kvůli přerušování výroby. Po večerech pijete. Jenže znuděný a osamělý člověk už stejně nerozlišuje mezi dnem a večerem, a tak brzy začnete popíjet už odpoledne. Jak zjistila studie provedená mezi klienty zdravotní pojišťovny AOK, 10 procent příjemců Hartz IV, dávek v dlouhodobé nezaměstnanosti pobíraných po vyčerpání klasické podpory, trpí závislostí – bavíme se ale pouze o těch, o nichž to pojišťovna ví.

Nejdříve se vám s nezaměstnaností žije ještě dobře. Možná dostáváte podporu v nezaměstnanosti I, tedy 60 procent čisté mzdy po dobu jednoho roku. Pokud máte děti, je to 67 procent. Maximálně ale 2000 eur v západním Německu, ve východním necelých 1900. Vydáte se hledat práci a po večerech vysedáváte v barech s přáteli, s nimiž popijíte odjakživa. Kamarádům si stěžujete, jak je hledání práce deprimující, a když přátelé mluví o té své, vyprávíte staré historky.

Práci nenajdete. Na začátku proto, že jste ještě vybíraví. Později proto, že si lidé, kteří práci rozdávají, kladou otázku, proč tak dlouho nemůžete nic najít. Nebo proto, že zrovna práce není, to se taky stává. Možná se nemůžete odstěhovat z města, protože v něm žije vaše dítě, zvíře nebo babička, o které se staráte. Úřad práce považuje pozici za přijatelnou, pokud denní dojíždění z místa bydliště na pracoviště a zpátky nepřesáhne dvě a půl hodiny.

Třeba už vaše povolání ani neexistuje. Tak či tak se pomalu musíte rozloučit s myšlenkou, že máte nějaký profesní status. Od sedmého měsíce nezaměstnanosti je „přijatelná“ každá, ale opravdu každá práce, pokud mzda převyšuje vyplácenou podporu.

Náhodou nemáte partnerku při penězích, která by vás mohla živit. I kdybyste předtím nějakou měli, stejně už by vás asi opustila, protože by nesnesla vaši letargii. Nezaměstnanost s sebou nese vyšší riziko rozchodů, především pokud o práci přijde muž.¹ Večer po rozchodu k vám domů přijdou kamarádi. Řeknou vám, že všechno bude zase dobré. Příkyvujete. Uvidíme, jak dlouho vás budou navštěvovat. Lidé, kteří jsou bez práce více než rok, se častěji cítí sociálně izolovaní a nešťastní.²

Přibližně po roce a půl se musíte vystěhovat z bytu. Pro člověka na dávkách v dlouhodobé nezaměstnanosti je příliš velký. Přiměřený nájem bez energií činí na osobu 364,50 eur, přiměřená výměra 50 metrů čtverečních. Možná máte ještě rodinu, pak na čtyři osoby připadá 85 metrů čtverečních, na nájem bez energií 587 eur. Takže se stěhujete.

À propos, vaše naspořené peníze – snad jste si za ně už něco pořídili, protože nesmíte vlastnit víc než 150 eur na rok života, nanejvýš ale 10 000 eur. Předpokládejme, že je vám 35 let – pak si smíte na účtu ponechat 5250 eur. Ale stejně je brzy utratíte.

Asi tak po dvou letech už vás přátelé přestanou zvát na srazy. Pohled na vaše utrpení je pro ně příliš trýznivý. Chtějí si postěžovat na stres u pásu nebo v kanceláři. Také se z vás stávají podivíni, jste uzavření, trochu pomatení – protože za den už skoro s nikým nepromluvíte. V běžné dávce se

počítá s přesně 10,76 eury na „ubytovací a pohostinské služby“. Na oblečení a boty 37,84 eur.

Po přibližně třech letech nezaměstnanosti je na vás vidět, kde bydlíte, jak bydlíte a že už nevíte jak dál.

Onemocní vám zvíře. Kňučí, chroptí. Strčíte ho do přepravky, odvezete k veterináři a poprosíte ho, aby mu pomohl. Veterinář vidí vaše oblečení, chatrnou přepravku a možná by i pomohl, ale nechce vás stavět před volbu, zda budete mít tento měsíc na jídlo, nebo vaše zvíře přežije, a tak řekne, že nemůže nic udělat. Teď jste ještě osamělejší než dřív.

Zhruba po sedmi letech se rozbije každý spotřebič, který umožňuje důstojný život v této zemi. Jako první přijde na řadu pračka. Museli jste si koupit novou, na dluh. Možná vám někdo trochu vypomohl? Jestli tedy ještě máte přátele. Pak myčka, zase taková věc, bez níž se dá žít, jen vás to stojí víc času. Dřív, když se dávky v dlouhodobé nezaměstnanosti ještě jmenovaly „sociální podpora“, hradil stát náklady na teplé oblečení v zimě a na další nutné výlohy. V roce 2004 tuto položku zrušily zákony pro „moderní služby na pracovním trhu“.

Děti, které možná máte, stále častěji trápí bolest hlavy. Doktor říká, že to může být počasím nebo psychikou. Děti s nízkým socioekonomickým statusem trpí v Evropě psychickými poruchami dvojnásob často než jejich vrstevníci.³ Když přijdou odpoledne ze školy, dáte jim najíst, pak se začnou nudit. Nemůžete jim ale koupit kopačky ani baletní šaty, tak jim zapnete televizi, aby konečně daly pokoj, protože vy musíte sakra umýt nádobí. Dneska jste se k tomu ještě nedostali – rozbila se

vám rychlovarná konvice a vy jste strávili celé dopoledne po obchodech porovnáváním cen. Za 15 eur lze pořídit rychlovarnou konvici a boty. Ale potřebujete na to mít čas. Pojišťovna dětem platí léky na hyperaktivitu a vám na deprese. Jak ukázala studie zdravotní pojišťovny AOK, čtyři z deseti příjemců dávek v nezaměstnanosti mají psychické problémy.⁴ Z údajů nadace Deutsche Depressionshilfe vyplývá, že v případě dlouhodobě nezaměstnaných je to 70 procent.

Odpoledne děti ve škole doučuje studentka. Před spolubydlíci to komentuje: „Škoda, že rodiče ty děti tak zanedbávají. Vždyť nepracují, tak na ně přece mají čas.“ Posíláte děti na hřiště v okolí. Ale děti jsou unavené z prášků na hyperaktivitu, a když se vrátí domů, jedno má šrám na obličeji – protože ho uhodilo jiné dítě, které se taky nudilo. V televizi běží předvolební studio, přepínáte, aby byly děti zticha. Zatímco se dívají, shromažďujete formuláře a podklady, abyste mohli dál dostávat dávky. Své výpisy z účtu, výpisy z účtu dětí. Žádosti o práci, u nichž jste už dopředu věděli, že to nikam nepovede. Potvrzení ze školy. Děti tam ještě chodí.

Nebo třeba žádné děti nemáte. Výborně, snad jste dokázali najít na životě něco hezkého i bez dětí a práce. Jinak už jste se možná zabili. Každá pátá sebevražda na světě má souvislost s nezaměstnaností.

Zapomněli jste na schůzku na úřadu práce. Seškrtají vám dávky o 10 procent. Odmítnete práci, protože už máte strach vůbec vyjít z domu. Odted' dostanete o dalších 30 procent méně. Ještě nedávno bylo možné snížit dávky až o 60 procent, pokud jste

neplnili povinnosti. Teprve v roce 2019, tedy asi 15 let po zavedení dávek Hartz IV, Spolkový ústavní soud rozhodl, že je to moc. Dnes je povoleno snížení maximálně o 30 procent, tedy na 280 eur ze 420.

Jste teď v neustálém stresu. Snažíte se přežít, nechcete vyčnít, nechcete být nikomu na obtíž. Proto kouříte, jíte nezdravě a netroufáte si jít k doktorovi. Chudí lidé umírají dřív než bohatí, žijí ve zdraví v průměru o deset let kratěji.

S lidmi venku už vás nic nespojuje. S těmi, kteří vysedávají v kavárnách a chodí na kulturní akce. Existuje čára mezi civilizací a kulturou, oddělující nutnost od nadbytku – aby nadbytek zůstal vyhrazen těm, kteří o nutných věcech nemusejí přemýšlet.⁵ Možná jste kdysi četli Brechta a zrovna se vám ten citát vybaví, protože už jste roky nebyli na žádném pěkném místě, v muzeu nebo na koncertě. Patrně vás to ale nenapadne. Zřejmě se cítíte malí a bezmocní a žádný společenský diskurz o spravedlivém přerozdělování vám nepomůže. O vás už tenhle svět není.